

İSFERÂYİNÎ, Ebû İshak

(أبو إسحاق الإسفراييني)

Ebû İshâk Rûknüddîn İbrâhîm
b. Muhammed b. İbrâhîm el-İsferâyînî
(ö. 418/1027)

Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî.

Nîşâbur ile Cürcân arasında bulunan İsferâyîn'de doğdu. Daha sonra Bağdat'a giderek Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin öğrencisi Ebû'l-Hasan el-Bâhilî'den kelâm ve usûl-i fıkıh dersleri aldı. Ebû Muhammed Da'lec b. Ahmed es-Sicîzî, Ebû Bekir el-İsmâilî ve Ebû Bekir Muhammed b. Yezdâd gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Öğrenimini tamamladıktan sonra Nîşâbur'da önce Mescid-i Ukayl'de, ardından kendisi için inşa edilen medresede ders okutup birçok öğrenci yetiştirdi. Ebû't-Tayyib et-Taberî, Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî gibi âlimler onun öğrencisi oldu. Nîşâbur'da ölmeyi istediğini söyledikten beş ay sonra bu şehirde vefat etti ve Hîre Kabristanı'na defnedildi. Ancak oğlu, İsferâyîn'den kalabalık bir cemaatle gelerek ölümünden üç gün sonra naaşını İsferâyîn'e nakletmiş ve oradaki kabristana defnetmiştir (Abdülğafîr el-Fârîsî, s. 152).

Ebû İshak el-İsferâyînî fıkıh, hadis ve kelâm ilimleriyle meşgul olmuş, fıkıhta müctehid âlimlerden kabul edilmiş ve üstat olarak anılmıştır. Onun sünnetin Kur'an'ı neshedemeyeceğini savunması, her müctehidin görüşünde isabet ettiği hükümünü sorumsuzluk ifadesi olarak görmesi dikkat çeken düşüncelerindedir (İbnü's-Salâh, I, 313; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, V, 86). İsferâyînî'ye göre icmâ çok önemli bir şer'î delildir, zira İslâm âlimlerinin ittifak ettiği bir anlayış ve yol bulunmadığı takdirde dinî sorumluluk ortadan kalkar. Onun, üzerine mesh yapılan mestlerin çıkarılmasıyla abdestin bozulmayacağını kabul etmesi de mezhep içindeki farklı görüşlerinden birini teşkil eder (Sübkhî, IV, 261). Hadis rivayetiyle de meşgul olan İsferâyînî, mâkul bir te'vil cihetine gitmeden *Şahîh-i Buḥârî* ve *Şahîh-i Müslim*'e aykırı olarak verilen hükümlerin reddedilmesi taraftardır. Ayrıca fâsik yöneticilerle yakınlık kuran kimselerin rivayetlerine güvenilemeyeceğini söyler.

İsferâyînî'nin ilmî şahsiyetinde kelâm önemli bir yer tutar. Onun bu ilimde derin vukuf sahibi olduğu, *el-Câmi' fi usû-*

li'd-dîn ve'r-red 'ale'l-mülhîdîn adlı bir eser kaleme almasından, ayrıca Kerrâmîler'le yaptığı tartışmalarda İbn Fûrek'in kendisine başvurmasından ve Sâhib b. Abbâd'ın hakkında söylediği övgü dolu sözlerden anlaşılmaktadır (Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruz*, VI, 253; Sübhî, IV, 257). Mu'tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar ile itikadî konularda yaptığı münazaralarda galip gelmesi de bunu teyit etmektedir. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre İsferâyînî'nin kelâm derslerine katılanlar, onun ilmî ve ahlâkî şahsiyetinden etkilendiklerini ve sanki yeniden müslüman olmuş gibi bir duyguya kapıldıklarını söylemişlerdir (*er-Risâle*, I, 42).

Ebû İshak el-İsferâyînî, genelde mensubu bulunduğu Eş'ariyye ekolünün kelâmî görüşlerini benimsemiş olup farklı düşüncelerinden bazıları ise şunlardır: Allah'ın hayat, ilim, sem', basar, irade ve kelâm sıfatları bulunduğu gibi mekândan ve cihetten münezzeḥ olma sıfatı da vardır. Bu sıfat, Allah'ın mahlûkata benzemeyen bir varlık olduğunu kanıtlamak için gereklidir (*Akide*, s. 133-134). İsferâyînî, Mâtürîdî'nin düşüncesine paralel olarak ilâhî kelâmın ses ve harflerden oluşmadığını, bu sebeple işitilemeyeceğini kabul eder (Nesefî, I, 305). Sübûtî sıfatlar gibi haberî sıfatlar da mecazi mânada olmak üzere aklen ispat edilebilir (Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruz*, VI, 350). Peygamberlere verilen mucizeler hârikülâde olaylardan meydana gelebileceği gibi mütat olan bir olayı engellemek şeklinde de gerçekleşebilir, hatta bu ikincisi daha etkileyicidir. Ölülerî diriltmek, asâyı yılanı çevirmek, nazım üstün-

lüğüne sahip Kur'ânî vahyi getirmek gibi mucizelerin yanında Bedir Gazvesi'nde silâhlı büyük bir müşrik ordusunun teçhizatsız küçük bir müslüman ordusunu mağlûp etmesi veya Firavun'un Hz. Mûsâ ile kavmini çölde yakalaması gibi olayların meydana gelmesini engellemek de birer mucizedir. Mucizeler, peygamberlerin nübüvvetlerini kanıtlayan birer delil olduğundan velilerin bu tür kerâmetlere sahip olması imkânsızdır. Bu sebeple velilerin kerâmetleri dualarının Allah nezdinde makbul olmasıyla sınırlıdır (Kuşeyrî, II, 660). Peygamberler kasten de sehven de küçük veya büyük günah işlemezler.

Ebû İshak el-İsferâyînî, Eş'ariyye'nin sistemli bir kelâm ekolü haline gelmesine katkıda bulunan âlimlerden biridir. Onun haberî sıfatların aklen ispatı ve mucize konusunda farklı görüşler benimsemesi, Kur'an'ın i'câzı ve kerâmet mevzuunda Mu'tezile'ye, kelâm sıfatının açıklanmasında Mâtürîdî'ye uyması ve Eş'arî mezhebi içinde kesb teorisini geliştirmesi dikkat çekicidir. Özellikle sünnetullahaya aykırı olan kerâmetleri kabul etmemesinden dolayı âlimlerce eleştirilmiş ve muhtemelen bu yüzden eserleri ihmal edilmiştir.

Eserleri. 1. *Akide*. İki bölümden oluşan risâlenin birinci bölümünde iman esasları ayrıntılı biçimde anlatılmış, ikinci bölümde bunlara ilişkin delillere yer verilmiştir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1160/5) nüshasına dayanılarak Richard M. Frank tarafından yayımlanmış (bk. bibl.), Mehmet Gündoğdu kitap üzerinde yüksek lisans çalışması yapmıştır (1990, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Muham-

Ebû İshak
İsferâyînî'nin
'Akide adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Hasan
Hüsnü Paşa,
nr. 1160/5)

med b. Ca'fer es-Sanhâcî eser üzerine bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1724). 2. *el-Câmî' fi uşûli'd-dîn ve'r-red 'ale'l-mülhidîn*. İbn Hallikân'ın beş ciltlik bir nüshasını gördüğünü kaydettiği eserin (*Vefeyât*, I, 28) zamanımıza ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. 3. *Nûrû'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*. Hulefâ-yî Râşidîn'in meşruiyeti, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, oğlu Yezîd'e Ehl-i beyt hakkındaki vasiyeti, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya gidişi ve Yezîd ordusu ile mücadelesi gibi konuları Ehl-i sünnet açısından ele alan bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde çeşitli yazma nüshaları bulunan kitap (Hacı Mahmud Efendi, nr. 4703, 4731) ayrıca yayımlanmıştır (Kahire 1291). 4. *Edebü'l-cedel. Şerhu Edebi'l-cedel* adıyla kayıtlı olan bir nüshası Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 9329). 5. *Şerhu'l-Fürû'*. İbnü'l-Haddâd'a ait esere yapılmış bir şerhtir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1257). İsferrâyînî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-i'tikâd* (İsferrâyînî, s. 119); *Ta'cizü'l-Mu'tezile* (Nesefî, I, 112); *el-Muhtasar fi'r-red 'alâ ehli'l-i'tizâl ve'l-kader* (İsferrâyînî, s. 119); *el-Vaşf ve's-şifa* (a.g.e., s. 119); *el-Haly fi uşûli'd-dîn* (Sübkî, IV, 259); *Tahkîku'd-de'âvî* (İsferrâyînî, s. 119); *Me'âlimü'l-İslâm* (*Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 8); *el-Muhtelefi fi uşûli'l-fıkh* (İsferrâyînî, s. 119); *Ta'lîka fi uşûli'l-fıkh* (Sübkî, IV, 257); *Tertîbü'l-mezheb* (İsferrâyînî, s. 119); *Şerhu't-Tertîb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1403); *Mesâ'ilü'd-devr* (Sübkî, IV, 257).

Ebû İshak el-İsferrâyînî'nin fıkıh usulüne dair görüşleri üzerine Abdullah b. Zeyd el-Müslim tarafından *Ârâ'ü Ebî İshak el-İsferrâyînî el-uşûliyye* adıyla bir çalışma yapılmıştır (1414/1994, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû İshak el-İsferrâyînî, 'Akıde (nşr. R. M. Frank, *MİDEO*, sy. 19 [1989] içinde), s. 133-134, 141; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 143-144; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 42; II, 660; İsferrâyînî, *et-Tebşîr* (Kevserî), s. 119; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *eş-Şâmil* (nşr. Helmut Klopfer), Kahire 1988-89, s. 24; a. mlf., *el-Kâfiye fi'l-cedel* (nşr. Fekviyye Hüseyin Mahmûd), Kahire 1399/1979, s. 18; Nesefî, *Tebşîratü'l-edile* (Salamé), I, 112, 305; II, 586-587, 664; Şehristânî, *el-Milel*, Beyrut 1395/1975, I, 100; İbn Asâkir, *Tebîinü kezîbi'l-müfterî*, s. 244; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'tü's-Şâfi'iyye* (Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, I, 312-314; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 28; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-naql* (nşr. M. Reşad Sâlim), Riyad 1979, I, 85-86; III, 382; VI, 253, 350; VII, 224-225, 440-441; a. mlf., *Minhâcü's-sünne* (nşr. M.

Reşad Sâlim), Riyad 1406/1986, II, 296; III, 75, 240; V, 86, 244; Sübkî, *Tabakât*, IV, 256-262; İbn Hacer el-Heytemî, *el-İ'lâm bi-kavâti'l-İslâm*, Beyrut 1407/1987, s. 11-12; *Keşfü'z-zunûn*, I, 45; II, 1257, 1403; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1369/1949, s. 166; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 8; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, II, 492-494; Abdülgafir el-Fârisî, *el-Halkatü'l-ülâ min târihi Nisâbü'l*, Kum 1403, s. 151-152; R. M. Frank, "al-Ustâdh Abû İshak: An 'Akîda Together With Selected Fragments", *MİDEO*, sy. 19 (1989), s. 144-173.

SALİH SABRİ YAVUZ

İSFERÂYİNÎ, İsmâüddin

(عصام الدين الإسفرائيني)

Ebû İshâk İsmâüddin İbrâhîm
b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferrâyînî
(ö. 945/1538)

Arap dili, kelâm ve mantığa dair
şerh ve hâşiyeleriyle tanınan âlim.

873'te (1468) Horasan'ın Nişâbur şehri yakınındaki İsferrâyîn'de doğdu. Birçok âlim ve devlet adamı yetiştiren bir aileye mensuptur. Eş'arî kelâmcısı ve usul âlimi Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed el-İsferrâyînî'nin (ö. 418/1027) neslinden gelmektedir. Soyunda Timur'a başvezirlik yapanlar da vardır. Babası İsferrâyîn kadısı idi. Dedesi Arabşâh da zamanın ileri gelen âlimleri arasında yer alıyordu. Annesi, İsmâüddin Dâvûd el-Havâfî en-Nisâbüri'nin kızıdır (Tûnekî, IV, 376). İsferrâyînî, ilk öğrenimini İsferrâyîn'de tamamladıktan sonra Abdurrahman-ı Câmî'den dil, belâgat ve edebiyat dersleri aldı. Onun vârisiyle Nakşibendî şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'a intisap etti.

İsferrâyînî'nin, dil, mantık, felsefe ve kelâma dair verdiği derslerle İsferrâyîn, Horasan ve Mâverâünnehir'de şöhreti yayıldı. Daha sonra gittiği Herat'ta Timur'un oğlu Mirza Şâhruh'un kurduğu Sultâniyye Medresesi ile Âdiliyye Medresesi'nde ders okutmaya devam etti. Ancak Kadı Ebû'l-Meâlî el-Herevî'nin, mantık ve felsefe ilimlerinin öğretilmesi ve öğretilmesinin câiz olmadığı yolundaki fetvasının yöneticileri etkilemesi üzerine Herat'tan sürüldü (a.g.e., IV, 378). 926 (1520) yılında ayrılarak Buhara'ya gitti. Buhara hâkiminin iltifatına mazhar olan İsferrâyînî burada da derslerini sürdürdü (a.g.e., IV, 376).

İtikadda Eş'arî, amelde Hanefî olan İsferrâyînî, Ubeydullah Ahrâr'ın kabrini ziyaret için gittiği Semerkant'ta vefat etti ve şeyhin kabri yakınına defnedildi. 943

(1536), 944, 950 (1543) ve 951 yıllarında öldüğünü kaydeden de vardır (İbnü'l-İmâd, VIII, 291; Serkîs, II, 1330; Brockelmann, *GAL*, II, 540). Bazı kaynaklarda Anadolu'ya göç edip vefatına kadar burada ikamet ettiği de zikredilmiştir (Hân-sârî, I, 180; Tûnekî, IV, 379). Kadî Beyzâvî tefsirinin Amme cüzüne yazdığı hâşiyeyi Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf etmiş olması bu görüşü teyit etmektedir. Bununla birlikte eserini Kanûnî'ye İran seferi sırasında sunmuş olması da mümkündür.

Dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelâm gibi akil ilimlere ilgi duyan İsferrâyînî bu alanlarda büyük başarı sağladı. Eserlerindeki araştırmacı bir ruhu yansıtmaya, değişik görüşleri değerlendirip eleştirilmesi, ince ve karmaşık meseleleri çözmesi gibi özellikleri sebebiyle kaynaklar onu "imam, allâme, muhakkık, müdekkik, evhadü'l-muhakkîk" gibi sıfatlarla anmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan birçok klasik metne yazdığı şerh ve hâşiyeler büyük ilgi görmüştür. Bunların en meşhurları, Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı üzerine kaleme aldığı *el-Afvel* adlı geniş şerhiyle hocası Molla Câmî'nin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üzerine yazdığı *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'ye yaptığı hâşiyedir. Oğlu Sadreddin İsmâil ile torunları Ali, Muhammed ve Ahmed, ayrıca Emîr Ebülfeth eş-Şerefi el-Hüseynî, İsferrâyînî'nin öğrencileri arasında zikredilmektedir.

Eserleri. A) Dil, Belâgat ve Edebiyat. 1. *el-Afvel*. Sekkâki'ye ait *Miftâhu'l-'ulûm*'un belâgata dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvî'nin tarafından telhisi ve yeniden düzenlenmesiyle meydana gelen *Telhîşü'l-Miftâh*'ın serhidir (I-II, İstanbul 1284). Müellif, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin aynı eser üzerine yazdığı *el-Muhtavvel*'e (geniş şerh) nisbetle *el-Afvel* (en geniş şerh) adını verdiği eserde Teftâzânî'ye sıkça eleştiriler yöneltmiştir. 2. *Hâşiye 'alâ Muhtasarü'l-me'ânî*. Hatîb el-Kazvî'nin belâgata dair *Telhîşü'l-Miftâh*'ına Teftâzânî tarafından yazılan şerhin (*Muhtasarü'l-me'ânî*) hâşiyesidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 518). 3. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Semerkandî 'alâ Şerhi'l-Muhtavvel*. Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ına Teftâzânî'nin yazdığı şerhin Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî tarafından yapılan hâşiyesine yazdığı hâşiyedir. Hem bu hâşiyenin hem de onun üzerine Sadreddinzâde Muhammed Sâdir b. Feyzullah'ın kaleme aldığı *Ta'likât*'ın yazma nüshaları mevcuttur (a.g.e., I, 517). 4. *Mizânü'l-edeb* (*fi'l-'ulûmi's-selâse: eş-Şarf ve'n-*